

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ШКОЛАХ
СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ»**

Виконала:
магістрантка 2 курсу, SoO2-M21z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Добрянська Наталія Володимирівна

Науковий керівник:
Гевчук Н.С., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки та
соціальної роботи

Рецензент:
Бугера Ю.Ю., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-
педагогічних основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ШКОЛАХ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ.....	7
1.1. Інтегрування дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітній простір в Україні.....	7
1.2. Характеристика умов та чинників забезпечення ефективної інклюзивної освіти.....	17
1.3. Особливості організації інклюзії у школах сільської місцевості.....	21
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ У ШКОЛАХ СІЛЬСЬКОЇ МІСЦЕВОСТІ.....	34
2.1. Методика дослідження особливостей інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.....	34
2.2. Результати дослідження особливостей інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.....	43
2.3. Умови ефективної організації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.....	64
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	75
ДОДАТКИ.....	83

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ІРЦ – інклюзивно-ресурсний центр;

ООП – особливі освітні потреби.

ВСТУП

Інклюзивна освіта – це гнучка індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Інклюзія передбачає створення освітнього середовища, яке б відповідало потребам і можливостям кожної дитини, незалежно від особливостей її психофізичного розвитку.

Питання удосконалення та забезпечення відповідних умов для навчання дітей з особливими освітніми потребами (далі ООП) не втрачає своєї актуальності. Спостерігається посилена увага суспільства до проблем навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами та створення системи інклюзивної освіти в сільській місцевості. Організації сільського освітнього закладу, педагогічних умов, які відповідали б розвитку та можливостям дітей з особливими освітніми потребами та їхніх однолітків із типовим розвитком, є одним із шляхів реалізації їх прав на здобуття якісної освіти.

Сучасна сільська школа має поєднувати управлінську, загальнопедагогічну та корекційно-розвивальну функції для забезпечення діагностико-консультаційних, соціально-педагогічних, навчально-розвивальних, корекційних, психологічно підтримуючих та просвітницьких заходів, спрямованих не лише на дітей із особливими освітніми потребами, а й на однолітків з типовим розвитком та родини учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні існує певний теоретичний доробок з проблеми інклюзії дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах (А. Колупаєва, В. Бондар, О. Ворощук, Г. Гаврюшенко, В. Ляшенко, Н. Найда, Т. Євтухова, І. Іванова, А. Шевчук, О. Столяренко, О. Савченко, І. Ярмощук та інші). Проблема навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами, які проживають у селі, в науковій психолого-педагогічній літературі висвітлена недостатньо.

Мета дослідження – дослідити особливості інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми організації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.
2. Розробити методику дослідження особливостей інклюзивної освіти у закладах загальної середньої освіти.
3. Дослідити особливості реалізації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.
4. Визначити умови ефективності реалізації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

Об’єкт дослідження – інклюзивна освіта дітей з ООП.

Предметом дослідження є особливості реалізації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

Методи дослідження:

теоретичні: вивчення, аналіз та узагальнення загальної та спеціальної психолого-педагогічної літератури;

емпіричні: констатувальний експеримент, що містить різні методики для оцінки особливостей інклюзивної освіти у закладах загальної середньої освіти сільської місцевості, аналіз, систематизація та узагальнення результатів проведеного емпіричного дослідження;

статистичні: кількісний та якісний аналіз результатів емпіричного дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

узагальнено різні підходи до визначення умов забезпечення ефективної інклюзивної освіти у школах сільської місцевості;

розроблено комплексну методику оцінки особливостей інклюзивної освіти у закладах загальної середньої освіти сільської місцевості;

визначено особливості та умови ефективності реалізації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

Теоретичне значення результатів дипломної роботи магістра є частиною психолого-педагогічних досліджень проблеми ефективної реалізації інклюзивної освіти в Україні.

Практичне значення роботи. Матеріали дипломної роботи магістра можуть використовуватись студентами при вивченні педагогіки інклюзивної освіти, психолого-педагогічного супроводу родин, що виховують дитину з ООП; проходженні психологічної та педагогічної практики; педагогами, вихователями, психологами, логопедами закладів загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, фахівцями інклюзивно-ресурсних центрів у процесі консультативної та просвітницької роботи.

Експериментальною базою проведення дослідження є Панівецька загальноосвітня школа I-II ступенів (Чортківський район, Тернопільська область).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на XXXIV Міжнародній науковій інтернет конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (10 січня 2022 р., університет Григорія Сковороди в Переяславі) та науковій конференції студентів та магістрантів за підсумками НДР у 2021 р.

Результати дослідження представлено у публікації «Особливості організації інклюзивного навчання в початковій школі». *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XXXIV Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф. (м. Переяслав, 10 січня 2022 р.). Переяслав, 2022. Вип. 34. 251 с., С. 148-153

Дипломна робота магістра складається із вступу, двох розділів, висновку, списку використаних джерел (70 найменувань), додатків. Загальний обсяг дипломної роботи магістра 82 сторінки, з них – 79 сторінок основного тексту.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми особливостей інклюзивної освіти у школах сільської місцевості дозволяє зробити висновки:

1. Школа в сільській місцевості як один із основних джерел національного і духовного відродження та збереження культурно-історичних традицій українського народу знаходиться серед пріоритетних напрямів розвитку освіти України. Певні проблеми, які виникають на цьому шляху, потребують ретельного аналізу та оновлення концептуальних підходів.

Теоретичний аналіз наукових досліджень засвідчив, що організація інклюзивної освіти у школах сільської місцевості характеризується своєрідністю та певними труднощами, зокрема: відсутністю налагодженої інфраструктури психолого-педагогічної допомоги різним за нозологією категоріям дітей з особливими потребами дошкільного та шкільного віку; недостатнім матеріальним забезпеченням; зниженим рівнем самосвідомості й відповідальності батьків за освіту власної дитини; зменшенням кількості дошкільних закладів; спрямуванням сільської громади на збереження контингенту сільської школи, шляхом збереження всіх категорій дітей в якості її учнів.

Теоретичне дослідження свідчить про актуальність досліджуваної проблеми та обумовлює необхідність подальшого дослідження особливостей особливостей інклюзивної освіти у школах сільської місцевості з метою визначення умов її удосконалення.

2. Метою констатувального етапу експерименту було вивчення особливостей реалізації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

Для оцінки означеної проблеми констатувального дослідження були обрані та адаптовані різні методики для визначення результативність інклюзивного навчання у закладі загальної середньої освіти сільської місцевості та рівень задоволеності його учасників.

У результаті було визначено ряд особливостей. Серед негативних виявлено такі: менша наповненість школи учнями; нестача високкваліфікованих фахівців спеціальної освіти; брак матеріально-технічного забезпечення та навчального обладнання; віддаленість сільської школи від методичного центру; відсутність налагодженої інфраструктури психолого-педагогічної допомоги різним за нозологією категоріям дітей з психофізичними порушеннями дошкільного та шкільного віку.

До позитивних особливостей інклюзивної освіти у школах сільської місцевості ми віднесли те, що вплив педагога розповсюджується абсолютно на кожного учня; працівники школи добре знають про умови життя дітей, їх родини; залучення дітей з особливими освітніми потребами до традиційних родинних промислів та ремесел; залучення дітей з особливими освітніми потребами до різних видів спільної сімейної трудової діяльності (допомога батькам по господарству); екологічно чисте природне середовище, що сприяє організації та підтримці здорового способу життя зростаючої особистості дитини з психофізичними порушеннями.

Дослідження компетентності та психологічної готовності педагогів сільської місцевості до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами показало, що: вчителі відчувають нестачу інформації щодо ефективної організації інклюзивної освіти; існують побоювання, пов'язані з розумінням власного дефіциту знань у галузі корекційної педагогіки та стосовно форм і методів роботи з дітьми з особливими освітніми потребами; у респондентів є позитивне емоційне прийняття дітей з особливими освітніми потребами. Констатуємо, що рівень емоційного прийняття більш високий, ніж рівень теоретичної готовності педагогів залучати дітей з особливими освітніми потребами в освітній процес.

Дослідження ставлення батьків учнів з особливими освітніми потребами до організації інклюзивної освіти в школі сільської місцевості показало, що: в цілому батьки задоволені організацією інклюзивної освіти в закладі освіти; найбільшою перевагою інклюзивної освіти на думку батьків є можливість

навчання за місцем проживання; батьки мало знають про інклюзивну освіту та переважно формально беруть участь у роботі команди психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами.

Дослідження ставлення дітей з особливими освітніми потребами до навчання в інклюзивній школі сільської місцевості показало, що в цілому учням молодшого шкільного віку до вподоби навчання, у них хороші відносини з учителем та переважають навчальні та ігрові мотиви. Водночас не всі діти почувають себе комфортно у колективі однолітків з типовим розвитком.

Виявлені особливості інклюзивної освіти у школах сільської місцевості спричиняють певні ризики її ефективної реалізації. Це обумовило вивчення, узагальнення та обґрунтування умов ефективної організації реалізації інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

3. Сільська школа потребує активного втручання і допомоги наукової громадськості у вирішенні її проблем, взаємодії і співпраці з міською загальноосвітньою школою.

Школа як головний осередок культури у селі має забезпечувати належний рівень навчання і виховання дітей та молоді, систематично і кваліфіковано впливати на процес виховання дитини, сприяти її позитивній соціалізації й адаптації. Однак через матеріальні та фінансові труднощі, комплекс соціальних, педагогічних, економічних, психологічних проблем вона не в змозі реалізувати свої головні функції.

Вирішити проблеми інклюзивної школи сільської місцевості можна лише на загальнодержавному рівні шляхом дотримання організаційних (нормативно-правова фінансова та база, юридичне забезпечення), психологічних (готовність адміністрації та педагогічного колективу закладу освіти до процесу інклюзії, сприятливий психологічний клімат), педагогічних (створення адаптивного освітнього середовища, психолого-медико-педагогічний супровід) та соціальних (розуміння і визнання громадою, що люди різняться між собою за своїм соціальним становищем, особливостями психофізичного розвитку і це – нормальне явище) умов.

Перспективним напрямом дослідження є розробка та апробація методичного забезпечення інклюзивної освіти у школах сільської місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Борщевська Л.В., Зіброва Л.В., Іванова І.Б. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. Київ: Укр. Ін-т соціальних досліджень, 2000. 79 с.
2. Бобришева О.О. Інклюзивна освіта у сучасній школі. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-inklyuzivna-osvita-u-suchasniy-shkoli-71210.html> (дата звернення: 23.09.2022).
3. Боряк О.В. Діагностика, формування й корекція мовленнєвої діяльності дітей із порушеннями інтелектуального розвитку молодшого шкільного віку теорія і практика: монографія. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 458 с.
4. Буйняк М.Г. Формування психологічної готовності педагогів загальноосвітніх шкіл до інклюзивного навчання. Інклюзивна освіта: теорія і практика: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський, 2014. Частина 2. С. 145-154.
5. Вавіна Л.С., Висоцька А.М., Жук В.В. та ін.. Діти з особливими потребами у початковій школі: поради батькам. Книга 3/ за ред. В.І Бондаря, В.В. Засенка. Київ: Науковий світ, 2006. 212 с.
6. Ворощук О. Інклюзивне навчання в загальноосвітній сільській школі. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4143/1/gasuk_2014_11_55.pdf (дата звернення: 23.09.2022).
7. Долинська Л.В., Скрипченко О.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
8. Дмитрієва О.О. Інклюзивна освіта: підходи та умови реалізації. URL: <https://naurok.com.ua/inklyuzivna-osvita-pidhodi-ta-umovi-realizaci-5972.html> (дата звернення: 23.09.2022).
9. Єфімова С.М. Як зробити школу інклюзивною? Досвід проектної діяльності: методичний посібник. Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2012. 152 с.

10. Гаврилов О.В. Особливості розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями тяжкого ступеня. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки): збірник наукових праць ; за ред. О.В. Гаврилова, В.М. Синьова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-21006, 2019. Вип. 14. С. 36-49.
11. Заброцький М.М. Основи вікової психології: Навчальний посібник. Тернопіль: Навчальна книга, 2005. 112 с.
12. Заярнюк О.В. Інклюзивна освіта. Проблеми та шляхи їх вирішення. URL: http://uondmr.at.ua/00/inkluzivna_osvita_v_ukrajini.pdf (дата звернення: 20.09.2022).
13. Звіт за результатами дослідження щодо доступу дітей з особливими освітніми потребами до інклюзивної освіти у Львівській області. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/inkluzivne-navchannya/2021/04/02/Doslidzhennya_dostupu_do_inkluzyvnoyi_osvity_2_02_04.pdf (дата звернення: 23.09.2022).
14. Ілійчук Л. Проблеми впровадження інклюзивної освіти в школах гірських регіонів України. URL: http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/3131/1/gasuk_2017_16_19.pdf (дата звернення: 23.09.2022).
15. Ілляшенко Т.Д. Чому їм важко вчитися: діагностика і корекція труднощів у навчанні молодших школярів. Київ: Початкова школа, 2003. 128 с.
16. Ілляшенко Т.Д. Інтеграція дітей з освітніми потребами у загальноосвітньому навчальному закладі. Київ: Психолог, 2009. 231 с.
17. Інклюзія в освітньому процесі як одна із форм соціалізації дитини з особливими освітніми потребами. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/2993-nklyuzya-v-osvtnomu-protses-yak-odna-z-form-sotsalzats-ditini-z-osoblivimi-osvtnmi-potrebami> (дата звернення: 23.09.2022).
18. Інклюзивне навчання: організаційне, змістове та методичне забезпечення: навчально-методичний посібник / за заг. ред. С.П.Миронової.

Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. 236с.

19. Капська А.Й. Соціальна робота: навч. посібник. Київ: Центр навч. літ., 2005. 328 с.

20. Коберник Г.І. Особливості навчання дітей сільської школи. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/2/visnuk_10.pdf (дата звернення: 23.09.2022).

21. Колупаєва А.А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.

22. Колупаєва А.А. Організаційно-педагогічні умови інтегрування дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітній простір: Монографія. Київ: 2003. 231 с.

23. Колупаєва А.А. Педагогічні основи інтегрування школярів з особливостями психофізичного розвитку у загальноосвітні навчальні заклади: Монографія. Київ: Педагогічна думка, 2007. 457 с.

24. Колупаєва А.А. Інтеграція: за і проти. Діти з особливими потребами: поради батькам. Київ: 2004. С. 209-214.

25. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 22.09.2022).

26. Комановський І.В. Педагогічний всеобуч батьків першокласників: навч. посібн. Київ: Початкова освіта, 1969. 202 с.

27. Липа В.В. Психологические основы педагогической коррекции: навч. посібник. Донецк: Лебідь, 2000. 319 с.

28. Мелешко В. Особливості процесу навчання у мало комплектованій початковій школі. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob1_silsk_shkolu/14/visnuk_7.pdf (дата звернення: 22.04.2022).

29. Марінушкіна О.І. Діагностика шкільної дезадаптації дітей молодшого шкільного віку: навч. посібник. Київ: Шкільний світ, 2008. 156 с.

30. Марковська Д.В. Про оптимізацію взаємодії навчального закладу з батьками: Методичні рекомендації. URL: <http://osvitacv.com/index.php/doshkillya> (дата звернення: 23.04.2021).
31. Матвєєва М.П., Миронова С.П. Корекційна робота в системі освіти дітей з вадами розумового розвитку : навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний університет, 2005. 164 с.
32. Миронова С.П. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: Підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний імені Івана Огієнка, 2015. 312 с.
33. Миронова С.П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності: підручник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.
34. Миронова С.П., Гаврилов О.В., Матвєєва М.П. Основи корекційної педагогіки: навчально-методичний посібник. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 264 с.
35. Нагорна О.Б. Особливості корекційно-виховної роботи з дітьми з особливими освітніми потребами: навчально-методичний посібник. Рівне, 2016. 141 с.
36. Нацевич Є.П. Вивчення особливостей сенсорного розвитку дітей з особливими потребами. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія: збірник наукових праць. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2014. № 28. С. 152-159.
37. Нормативно-правова база з питань інклюзивного навчання. URL: <http://www.kharkivosvita.net.ua/document/6248> (дата звернення: 23.04.2021).
38. Обухівська А.Г. Психологу про дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі: підручник. Київ: Редакції загальнопед. газет, 2012. 228с.

39. Опитування учнів сільських шкіл щодо ключових аспектів якості освіти. URL: https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Rural_Schools_Students_Report_2021_SURGe_SQEua.pdf (дата звернення: 23.04.2022).
40. Освітній максимум: як змінюються школи в селах і чому це важливо. URL: <https://platfor.ma/topic/osvitnij-maksimum-yak-zminuyutsya-shkoly-u-selah-chomu-tse-vazhlyvo/> (дата звернення: 23.04.2022).
41. Прохоренко Т. В. Особливості навчання учнів у малокомплектній школі. URL: <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.02.02.html> (дата звернення: 23.04.2022).
42. Павелків Р.В. Вікова психологія: підручник. Київ : Кондор, 2011. 469 с.
43. Панченко С.О. Перспективная методика «Школа зверей» (диагностика адаптации учащихся детей в начальной школе). URL: <http://psy.1september.ru/2000/12/12.htm> (дата звернення: 23.04.2022).
44. Пристосування шкільних приміщень до потреб дітей з особливостями психофізичного розвитку: навчально-методичний посібник. Київ: 2007. 128с.
45. Підготовка майбутніх педагогів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. URL: <http://www.allbest.ua> (дата звернення: 18.09.2022).
46. Про становище осіб з інвалідністю в Україні та основи державної політики щодо вирішення проблем громадян з особливими потребами: Держ. доповідь. Київ, 2002. 160 с.
47. Розова Т.В., Барков В.Ю. Специфіка становлення громадянського суспільства в Україні: Монографія. Одеса: Юрид. літ., 2003. – 336 с
48. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч.посіб. Київ: Академвидав, 2006. 360с.
49. Савченко О.Я. Новий етап розвитку початкової школи: навч.посіб. Київ: Дошкільне виховання, 2007. 314 с.

50. Сак Т.В. Індивідуальне оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі: навч. метод. посіб. Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2011. 168 с.
51. Сварник М.Н. Николаєв М.О. Діти з особливими потребами в українському суспільстві: крок до реабілітації та інтеграції. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: науково-методичний збірник. Київ: Контекст, 2000. 336 с.
52. Синьов В.М., Матвєєва М.П., Хохліна О.П. Психологія розумово відсталості дитини: підручник. Київ : Знання, 2008. 359 с.
53. Синьов В.М. Нова стратегія розвитку корекційної педагогіки в Україні: Дефектологія. Київ: 2004. 278 с.
54. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник Київ: Вид-во НПУ ім.. М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.
55. Синьов В.М. Корекційна психопедагогіка. Олігофренопедагогіка: підручник. Київ: Вид-во НПУ ім.. М. П. Драгоманова, 2007. 238 с.
56. Скорич Л.П. Психологічні умови готовності дитини до шкільного навчання. Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. 2009. Вип. 4. С. 389-399.
57. Скуренко С.Л. Психологічна готовність дітей дошкільного віку до шкільного навчання. Підготовка дітей до школи як педагогічна проблема: матеріали обласної онлайн-конференції. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2017. С. 21-25.
58. Софій Н.З., Найда Ю.М. Концептуальні аспекти інклюзивної освіти. Інклюзивна школа: особливості організації та управління : навч.-метод. посіб. за заг. ред. Л.І. Даниленко. Київ: 2007. 128 с.
59. Стадненко Н.М. Нариси з олігофренопсихології: навч. посібник. Кам'янець-Подільський, 2002. 345 с.

60. Спеціальна психологія. Тексти; за ред. М.П. Матвеевої, С.П. Миронової. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ. 2001. Ч.ІІ. 140 с.
61. Татаринцев О.В. Соціалізація дітей з церебральним паралічем шляхом їх навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/NarOsv/2007> (дата звернення: 17.09.2022).
62. Таранченко О.М. Диференційоване викладання в інклюзивному класі: навчально-методичний посібник. Київ: Видавнича група «А.С.К.», 2012. 124 с.
63. Терюханова І. Стимулювання роботодавців до працевлаштування інвалідів: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. Соціальний захист. Київ: 2008. С. 16-17.
64. Томчук С.М. Теоретичний аналіз проблем адаптації дітей з особливими потребами до навчання у школі: 36. наукових праць. Київ: Університет «Україна», 2004. 448 с.
65. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій. Харків : НУЦЗУ, 2016. 123 с.
66. Чопік О.В. Методика психолого-педагогічного дослідження учнівського колективу інклюзивного класу. зб. за підсумками звіт. наук. конф. викл., докторантів і асп. : вип. 10, у 5 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2011. Т. 5. С. 113–114.
67. Чумак В.В. Вікова психологія : навчальний посібник. Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2015. 192 с.
68. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посібник. Вид. 2-ге, доп. Київ: Академвидав, 2006. 560с.
69. Шеремет М.К. Основні тенденції модернізації підготовки корекційних педагогів в умовах реформування освітньої галузі: зб. наук. пр. Київ: 2011. 214 с.

70. Шиян Н.І. Особливості навчального процесу в сільській школі.
URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10202/1/189.pdf> (дата
звернення: 23.09.2022).